

NÉMETHI BÉLA

JANUS PANNONIUS MANDULAFÁCSKA-VERSÉNEK ÉRTELMEZÉSÉHEZ

Előfordult már, hogy Zrínyi Miklós latin könyvbejegyzésének kapcsán vitatkozni kényszerültem a nemrégiben mindannyiunk mély sajnálatára elhunyt Weöres Sándor odavetett fordításával, s a vita során megtettem minden tőlem telhetőt, hogy felhívjam a szakértő közreműködők figyelmét arra, ne elégedjenek meg olyan magyar változattal, melyet egy nagy költő ihletett pillanatában lendületesen teremtett. A magyar költői megfelelő nem egyszer önálló alkotásnak tekinthető, pontosabban szólva függetleníti magát az eredeti szövegtől tartalmi és formai tekintetben egyaránt. Nem Juhász László és Jelenits István hajdani síráimait óhajtom folytatni, mikor hangsúlyozom, ez Janus Pannonius magyarított költeményeire fokozottan áll, s ezen semmit sem szépített a pécsi Janus-konferencia óta eltelt évek sora. Csorba Győző Pajzán epigrammái csak messziről emlékeztetnek a janusi eredetire, s néhány tartalmilag hibás Janus-fordítás változatlanul ott díszleg a középiskolás szöveggyűjteményekben, s nem hiszem, hogy a szerkesztőnek ne lett volna szerepe a 29 Búcsú Váradtól-fordítást felsorakoztató pécsi kötet elkészítő színvonalában. Gyanús, hogy a gimnazisták kezébe kerülő tankönyv lektorai sem voltak abban a helyzetben, hogy pl. a mandulafácska-költemény janusi latinsága értésében bírálhatták volna felül a Weöres Sándortól készített műfordításra támaszkodó elemzést. [Janus Pannonius Búcsúverse 29 magyar fordításban, Pécs, é. n. (1987) Szerkesztette és a kísérő tanulmányt írta, a fordításokat jegyzetekkel ellátta Kovács Sándor Iván; Egy dunántúli mandulafáról (Weöres Sándor fordítása) Irodalmi szöveggyűjtemény I. Összeállította Mohácsy Károly, Tankönyvkiadó Bp. 1989, 254 l.]

A latin líra magyar kutatója nem szívesen ártja bele magát a hazai irodalmi élet vitáiba, ám az említett költemény esetében olyan kísérteties jelenségek tapasztalhatók, hogy a további hallgatás szinte lehetetlen. A Weöres-fordítás esetenként eltorzítja a *latin* szöveg interpretációját! A Barrett-féle latin--angol bilingvis helyesírására és az angol fordításra (bizonyval egy magyar tanácsadó közvetítésével) szintén hatott. (Corvina, Bp. 1985.)

Az adott helyzetben szó sincs arról, hogy a filológus óhajtaná bizonyítani költők feletti felsőbbségét. Jóval inkább Catullus, Lucretius, Horatius alázatos interpretátora igyekszik megvédeni azt, ami hazánk európai hírvélikusáé.

Janus remekművének latin szövege az alábbi:

Quod nec in Hesperidum vidit Tirynthius hortis,
Nec Phaeaca, Ithacae dux, apud Alcinoum,
Quod fortunatis esset mirabile in arvis,
Nedum in Pannoniae frigidiore solo.
Audax, per gelidos en! floret amygdala menses,
Tristior et veris germina fundit hyems.
Progne, Phylli, tibi fuit expectanda, vel omnes
Odisti iam post Demophoonta moras?

Weöres Sándor mindenütt szereplő, illetett fordítása voltaképpen parafrázis:

Herkules ilyet a Hesperidák kertjébe' se látott,
Hősi Ulysses sem Alkinoos szigetén.
Még boldog szigetek bő rétjein is csoda lenne,
Nemhogy a Pannon-föld északi hűs rögein.
S íme, virágozik a mandulafácska merészen a télben,
Ám csodaszép rügyeit zúzmara fogja be majd!
Mandulafám, kicsi Phyllis, nincs még fecske a tájon,
Vagy hát oly nehezen vártad az ifjú Tavaszt?

Parafrázisról van szó, mert hiszen a Tirynthius (tirynsi férfi, hő) helyébe az illető sajátosan képzett neve került, (Janus vagy latin nevet: *Hercules*, vagy görögöt: Héraklész, latinos írással *Heracles*, használt volna, ám a magyar muszáj-Herkulesek utódai élhetnek ezzel az alakkal), csak éppenséggel az a kérdés, nem mond-e kevesebbet a vers szempontjából, ha megnevezzük a híres világbejárót. Janus számára kézenfekvő, hogy az antik szerzők mítoszfelhasználási gyakorlatát követi, s ebben korántsem mindegy, kit hogyan nevezünk meg. Esetünkben a peloponnészi porfészekből, Tirynsből jött ember rácsodálkozásának nagyságát kell éreznünk a Heszperiszek (nem németesen Heszperidák) kertjében, hiszen ez a párhuzam hasonlítható össze költőnk alapélményével, Itália megismerésével.

Weöres a Herkules-kezdettel az elégikus hangnemben induló költeményt, nyilván a Janus-élmény nagyszerűségétől megilletődve, ódai hangvétel felé mozdította el, ennek következtében került a h-alliterációt is folytató *hősi* jelző az itt latin névvel megnevezett Ulyxes elé. (Mégkérdézhető valaki persze, hogy azon a helyen, ahol Janus *nem ír nevet*, miért kellett ezt a változatot használni. Talán az ódai hatás miatt?) Janus Pannoniusnál itt is a körülírás szerepel, nem véletlenül. Az ithakai törzsfőnök, király (*Ithacae dux*) éppenséggel mezítelen hajótörötként, egyedül érkezik meg a phaiákok tündérszigetére, ahol a phaiák király vendégszeretét élvezve igen sokmindenre csodálkozhatott rá tátott szájjal: *apud Alcinoum*. S Kodály nyomán ki ne tudná nálunk, hogy e csodák között ott volt a pálmafához hasonlított

Nausikaá is! A nyugati díszkertekre rácsodálkozó tirynsi ember mellé tehát Janus a meseringatású phaiák földön (l. a Phacaca.... Alcinoum hyperbatont) ámuló ithakai vezért állítja. Weöres fantáziáját persze megmozgatja a phaiák sziget, olyannyira, hogy -- bár *Janusnál nem szerepel* -- ő kétszer is említi: *Alkinous szigetén*, még *boldog szigetek*. Ezzel -- akarva-akaratlanul -- olyan interpretációra adott lehetőséget, mely a Janus-szövegtől független, sőt, ha erőszakosan hangsúlyozzák, azzal ellentétes. Akadnak ugyanis kiadók és interpretátorok, akik a kifejezést mintegy *markón nészoi*, azaz a túlvilági jutalomként kijelölt lakóhely értelmében kezelik. Például nagybetűvel írják: *Boldog szigetek, Blessed Fields*. A Janus Pannonius-versben erről szó sincs. A *fortunatis in arvis* (így, kisbetűvel) a *boldog földművesektől, a szerencsés, gazdag itáliai colonusoktól művelt szántókra* vonatkozik, arra az áldott déli vidékre, melyre Janus Pannonius mint a kat'exochén műzsai tájra tekint. A helyet ugyanis nem érthetjük a Vergilius-utalás felfedezése nélkül. Az Észak-Itáliához elszakíthatatlan szálakkal kötődő Transpadanus költő két sora csendül meg versünk harmadik sorának első és utolsó szavaiban: *fortunatis* vö. Vergilis Georgica I. 458 sk. *O fortunatos nimium, sua si bona norint, agricolas!* ill. *arvis* vö. Vergilius Bucolica I 3 *nos patriae fines et dulcia linquimus arva*.

Bár valószínűleg felesleges egy Guarino-tanítványról bizonyítani Vergilius ismeretét, idézzük még a Georgica nagy Itália-dicséretének (II 173 *Salve, magna parens frugum, Saturnia tellus!*) két janusi továbbélését.

Guarínót így dicséri: (Guar. paneg. 897) *Salve, magne parens, cunctis decus addite sacellis*. Míg az irodalmi tevékenységet közismert epigrammájában (Laus Pannoniae) így idézi meg: *Quae legerent omnes, quondam dabat Itala tellus*.

Ami pedig a második utalást illeti, annak vergiliusi szövegalapja a legelső vergiliusi pásztorköltemény legelején található, úgyhogy ismerete vitathatatlan.

Az már nem Weöresre, hanem a félremagyarázókra jellemző, hogy a Pannonia hideg talaját jelző latin kifejezésben: *in Pannoniae frigidiore solo* nem veszik észre a középfokot, azaz nem vesznek tudomást egy hidegebb és egy nyilván melegebb *talajhőmérséklet evilági* összevetéséről. Weöres a boldog szigetekhez hasonlóan itt is némileg elcsúsztatta az *arva* (szántók) jelentését, pontosabban felcserélte a két képet. A *fortunatis in arvis* magyarázásába került a (vergiliusi helyett) lucretiusi rokonságot mutató *bő rétjein* (kb. *per...pabula laeta* Lucretius I 15), míg a *frigidiore solo* visszaadásában a szántatlan talaj *hűs rögein*-ként szerepel.

A vitathatatlanul népszerű fordítás legszebb sora a hűtlenül hűséges *S íme virágzik a mandulafácaska merészen a télben*. A janusi kiemelt *audax* helyére az ott eldugott en megfelelője került, a duratív *per gelidos menses*-t a *télben* színtelenebb időhatározója helyettesíti. Ám itt az indítás Petőfire cáfoló képe (De íme, sötét hajam őszbe vegyül már -- S íme, virágzik a mandulafácaska merészen...), mely persze

töbnyire csak a magyar befogadó tudatalattijában munkál. Weöres a kicsinyítő képzővel (mandulafácska) visszaadja a latin szöveg *amygdala* szavának görög voltából fakadó stílusértékét, s az *audax... amygdala* csodálkozását lágy m-alliterációval fordítja meleg becézéssé. Akadhat olyan befogadó, aki ezek után már nem is veszi észre a következő sorok elsietett voltát: azt, hogy nincs ellentétes kötőszó (*ám*) nincs *csodaszép*, Janus tavaszi rügyekről (*veris germina*) tesz említést, s nem írja meg *nyíltan* e rügyek majdani sorsát, azt olvashatjuk mindössze, a zord tél ontja (*fundit*) őket. *Zúzmará* sincs Janusnál. Ezzel korántsem azt akarjuk állítani, hogy e sejtetés hiányzik Janus verséből, csak hogy az a helyzet, ő mindezt szórendi eszközökkel érzékelteti. A nagy tavaszi rügyontás a zord téltől átkaroltan helyezkedik el:

tristior et veris germina fundit hiems.

A hyperbaton tehát olyan hangulatot kelt, melyben érezzük, ilyen környezetben nem sok jót várhat az ember a tavaszi csoda múltán. Attól mindenképpen óvjuk a vershez közeledőt, hogy a *fundere* és *confundere* igéket azonos értékűeknek tartsa. A lucretiusi tavasz-képből táplálkozó Janus-fordulatban a kettő nem téveszthető össze egymással. Az utolsó előtti sorban Weöres visszatér a jól bevált becézéshez: *mandulafám, kicsi*, anélkül, hogy ezt Janus patetikus, sűrös szövege megkívánná (*Progne, Phylli, tibi, fuit expectanda*). Nem sikerült érzésem szerint a mitológiai utalás megfejtése sem: Progne itt nem fecske, mint ahogyan Weöres gondolta, hanem minden valószínűség szerint a tavaszi dallal megtérő csalogány. A sor Ovidius reminiscenciája alapján erre a Metamorphosesben említett mítoszvariánsra gondolhatunk. (Nem bizonyították, csak párhuzam, hogy Goethe szintén a tavasszal érkező csalogányban láttatja dalos önmagát.)

Sajnálatosan elmaradt a költemény záró mitológiai utalásának visszaadása. Démophoón (akinek a nevét choriambusként: tátítitá kell ejteni, azaz az egymás mellett rövid és hosszú ó-t külön hangoztatni, hiszen az összevont alak nem kevesebbet jelentene, mint azt, Janus nem tudott distichont írni, amennyiben nem ismerte a spondeus tilalmát a pentameter második felében) felébresztette a szerelmet Sithonos thrák király lányában, aki szenvedélyében nem volt képes kivárni visszatértét, s ezért öngyilkos lett. Janus, aki a mandulafa képében saját sorsáról beszél, a vakmerő virágzással nemcsak rügyei (költeményei) hulltát kockáztatja. Az az eszeveszett tett, hogy az őt meg nem értő környezetben virágokat bontott, öngyilkosság, az egyszer megízlelt boldogság, az itáliai múzsai lét utáni vágyból fakadó önemésztő gesztus. Weöres indító monosyllabáit: *vagy hát oly a nehezen* követi. Ezeknek kellene visszaadni az *omnes odisti ...moras* szilajságát? A janusi hangzás hangszkö-

zei mellett *omnes odisti*, s a figyelemfelhívó, időhangsúlyozó enjembement-on túl Catullusi emlék (*odi*) is támogatja ezt az erőteljes kitörést. Valószínűleg nem csak mi érezzük úgy, hogy a *vártad az ifjú Tavaszt* olvasva jóval inkább egy első találkát áhító ifjú leányka képzelhető el, mint a már egyszer megismert boldogságra vakmerően jogot formáló érett szilaj nő. Márpedig itt ez utóbbi Janus végső költői megfelelője. Elmarad hát a fordításban a Janus-költemény csattanós tragikuma, s ezt nem ellensúlyozhatja az, hogy a mű elejére ódai veretesség került.

Szegény Janus Pannonius nem szerepel a Világirodalmi Lexikonban sem a J sem a P alatt, hiszen magyar költő. Mégis képesek vagyunk ugyanúgy félreérteni és félremagyarázni, mint akárhány mást a világirodalomból, akik nem is honfitársaink.

A fenti interpretációt végül is a következő módon igyekeztünk saját parafrázisunkban érzékeltetni:

A Pannoniában született mandulafa

Tíryns vándora ezt nem látta a Heszperiszeknél,
S phaiák vendégként még Ithaké ura sem,
Mert ezt áldva csodálni lehetne Itália földjén,
Nemhogy Pannoniánk hűs, ridegebb talaján.
"Íme virágzik a mandulafácska merészen a télben!"
Pompás rügyfakadást ont ez a zord kikelet.
Drága, szilaj Phüllisz! Vártál a tavasz madarára?
Vagy pusztulsz?! Minek élj Démophoóntalanul?!

(Weöres Sándor egy sorának átvételével
fordította Németh Béla)